

Vera Šarac-Momčilović, viši kustos
Etnografski muzej Beograd
Srbija i Crna Gora

O ETNOGRAFSKIM PREDMETIMA KOJI SE ČUVAJU U MUZEJIMA VAN ZEMLJE SVOG POREKLA

Etnografske predmete srpske tradicionalne kulture, izložene u nekom stranom muzeju, prvi puta sam videla na stalnoj postavci Etnografskog muzeja u Budimpešti, 1989. godine. Prijatno iznenađena, videvši u vitrinama nakit i dinarske pregače, očekivala sam da ću saznati nešto više. Ubrzo sam uvidela da nedostaju čak i osnovni podaci o tim predmetima. Isto razočaranje sam imala i prilikom razgledanja nove stalne postavke Benaki muzeja u Atini iz 2004. godine, gde je izložen nevestinjski pojas *akičar*, gde, takođe, nedostaju osnovni podaci. U Nacionalnom nemačkom muzeju obuće u Stauenhajmu, u okviru stalne postavke na kojoj je prikazana obuća iz celog sveta, izložena su i dva para opanaka iz Srbije, presni opanci sa Kosova iz XVIII veka i par dečjih opanaka iz centralne Srbije iz XX veka, takođe bez adekvatnih podataka. Na velikoj izložbi *Falte i nabori* koju je PFF organizovala u vreme kulturne olimpijade 2004. godine u Atini¹, prikazani su, vremenski i prostorno, od praistorije preko klasične Grčke, srednjeg veka do savremeno dizajniranih modela, svi oblici nabiranja tkanina u odevanju. Na izložbi su mogla da se vide 3 predmeta iz Srbije, dve suknje iz Šumadije i jedna sa Kosova, takođe sa nepotpunim podacima.

Navedenim primerima je zajedničko da podaci o izloženim predmetima ili potpuno nedostaju ili su nepotpuni. Takođe, nedostaju informacije o funkciji predmeta i društveno istorijski kontekst u kome su predmeti nastali i egzistirali. I kada je naveden neki od osnovnih podataka, već kao sledeća odrednica, stoji "verovatno" ili neizbežni znak pitanja. Ponegde je naveden lokalni naziv predmeta kao uz suknje iz Šumadije na izložbi *Falte i nabori* gde je uz opšti naziv suknja, naveden i naziv *samoubirica*, koji nemamo zabeležen u dokumentaciji Etnografskog muzeja u Beogradu .

¹ Ptychoseis, Folds and Pleats. Drapery from ancient Greek Dress to 21st Century Fashion, izložba priređena u okviru kulturne olimpijade 2004. godine u organizaciji Peloponeske Fondacije za Folklor-PFF.

U muzejskoj praksi je uobičajeno da se predmeti materijalne kulture jednog naroda, osim u matičnim, čuvaju i u muzejima van zemlje svog porekla. Bez namere da se osvrćem na istoriju muzeologije, da se bavim uzrocima i posledicama ove situacije ili aktuelnom repatriacijom², u ovom radu će biti reči o etnografskim predmetima srpske tradicionalne materijalne kulture koji se nalaze u nekoliko evropskih muzeja. Ovom prilikom neće biti reči o predmetima iz muzeja zemalja nastalih raspadom SR Jugoslavije jer se nadamo vrlo brzom i uspešnom uspostavljanju međumuzejske saradnje³. Činjenica da su predmeti u stranim muzejima uglavnom neobrađeni, opredelila me da na ovom skupu govorim o toj temi. Drugi razlog je uverenje da su i predmeti poreklom i iz drugih kultura, naročito oni sa prostora zapadnog Balkana, u sličnoj situaciji. Nastupajući sa pozicije da je etnografski predmet-muzejski predmet relevantan dokument o kulturi kojoj pripada samo u slučaju kada su saznanja o njemu u potpunosti iscrpljena, namera mi je da ukažem na neophodnu saradnju između domaćih i stranih institucija kulture i njihovih stručnjaka⁴.

O postojanju etnografskih predmeta u stranim muzejima saznajemo iz sporadičnih pomena u stručnoj literaturi i na osnovu ličnih kontakata kustosa Etnografskog muzeja sa inostranim muzejima. U stručnoj literaturi ima malo podataka o tome. Najviše ih se odnosi na kolekciju srpskih predmeta iz Petrovgrada⁵, dok ostali, malobrojni i šturi, ukazuju da se izvestan broj predmeta srpske provinijencije nalazi u muzejima u Beču (Istorijskom, Vojnom, Orijentalnom i Austrijskom muzeju za narodni život i umetnost⁶), u Budimpešti (Istorijskom i Etnografskom muzeju) i Berlinu (Nacionalnom muzeju u i Etnografskom muzeju⁷). Od kustosa Etnografskog muzeja saznajemo da se u Muzeju čoveka u Parizu i Etnografskom muzeju u Berlinu čuvaju brojni predmeti tradicionalne materijalne kulture naroda sa prostora zapadnog Balkana.

² <http://museumsnett.no/icme/news.html> od 19. 09. 2005.

³ Brojni primeri iz novije prakse Etnografskog muzeja u Beogradu svedoče o tome. Uspešni kontakti su ostvareni s Etnografskim muzejom u Zagrebu, Muzejom Makedonije iz Skoplja i slovenskim Etnografskim muzejom iz Ljubljane, te muzejima u Tuzli i Banja Luci.

⁴ Aktuelnost teme i potrebu za saradnjom regionalnih etnografskih muzeja potvrđuju i organizovanje konferencija etnografskih muzeja jugistočne i centralne Evrope. Održavanje naučnog skupa na ovom nivou inicirali su bečki Etnografski muzej i Etnografski muzej iz Budimpešte. Održane su četiri konferencije, prva 2001. u Budimpešti, druga 2002. u Beču, treća 2003. u Martinu u Slovačkoj, četvrta 2004. u Rumuniji u gradu Sibiu. U 2005. godini konferencija nije održana.

⁵ Vjera Medić, Srpska narodna nošnja u Dalmaciji, Lici, Baniji i Kordunu, Katalog izložbe Tradicionalna kultura Srba u Srpskoj krajini i u Hrvatskoj, katalog istoimene izložbe Etnografskog muzeja u Beogradu, Beograd 2000., str. 145.

⁶ Austrian Museum of Folk Life and Folk Art, Display Collection of Historical Popular Culture, Accompanying Booklet, Viennaq 1998.

⁷ Par rukavica iz Zemuna, sa kraja XIX veka, poklon ekipi muzealaca iz Berlina.

Prema dosadašnjim nezvaničnim saznanjima u stranim muzejima se čuvaju i kolekcije i pojedinačni predmeti. Što se vrste etnografskih predmeta tiče, najveše ih pripada tradicionalnom odevanju, dakle nošnja, odeća, obuća i nakit. Značajne kolekcije nošnje sa teritorije Srbije, nalaze se u depoima nekoliko evropskih muzeja. Pre svih to je srpska kolekcija u ruskom Etnografskom muzeju u Petrogradu, a potom kolekcije u Muzeju čoveka u Parizu i u etnografskim muzejima (Volkskunde i Velkerkunde) u Berlinu⁸. Kolekcija ručnih radova iz srednjeg Banata se nalaze u Orijentalnom muzeju u Beču⁹. Neki pojedinačni predmeti (vojnička krajiška odela iz XVIII veka), nalaze se u Istorijskom muzeju u Beču, a neki su prikazani na izložbama (Etnografski muzej u Budimpešti i Nemački nacionalni muzej obuće u Stauenhajmu u zapadnoj Nemačkoj¹⁰ i Benaki muzej u Atini¹¹, velika izložba *Falte i nabori* - Novi Benaki muzej takođe u Atini). O drugoj vrsti etnografskih predmeta zvaničnih podataka nema, osim podatka o kolekciji gusala izloženoj u Muzeju u Berlinu¹².

Predmeti su u zbirke inostranih muzeja dospeli na nekoliko načina:

- Poklonom. Po završetku Sveslovenske izložbe u Moskvi 1867. godine svi predmeti poslani iz Srbije poklonjeni su domaćinima.
- Ustupanjem. Predmeti iz Banata sa izložbe u Beču, ustupljeni Orijentalnom muzeju.
- Sakupljanjem predmeta tradicionalne kulture na prostoru koji su Srbi naseljavali u toku svoje istorije prilikom boravka stranaca na tim prostorima. Predmete u muzejima u Beču i Parizu su sakupili na terenu Natalija Bruk Aufenberg i Kolet Janković¹³.
- Predmeti koji su kao ratni plen u toku Prvog, Drugog i poslednjeg rata na prostoru ex Jugoslavije, dospeli u druge zemlje.

Postoji još jedna grupa predmeta koje treba imati u vidu kada se razmišlja o etnografskim predmetima u inostranstvu. Radi se o ne malom broju etnografskih predmeta u privatnom vlasništvu. Ljudi, izgnani, izbegli ili emigrirali

⁸ Zahvaljujem na podacima kolegama, Vilmi Niškanović, muzejskom savetniku, i Saši Srećkoviću, višem kustosu Etnografskog muzeja u Beogradu.

⁹ Vladimir Mitrović, Katalog izložbe Narodna umetnost Srednjeg Banata, Zrenjanin 1970.

¹⁰ The Museum of Shoe Manufacturing and Industrial History dokumentuje dva veka proizvodnje obuće u Nemačkoj i prikazuje izložbu obuće iz celog sveta, Evrope, Azije, Afrike, Amerike...

¹¹ Benaki muzej u Atini, prvi je privatni muzej u Grčkoj. Osnovao ga je 1926. godine, Antonis Benaki (1873-1954.).

¹² Zahvaljujem na podatku kolegi Miroslavu Mitroviću, kustosu Etnografskog muzeja u Beogradu.

¹³ Kolet Janković, supruga Darka Jankovića, likovnog umetnika koji se školovao u Parizu. Sakupljala je etnografski materijal na prostoru Kraljevine Jugoslavije.

tokom XX veka u razne delove sveta, od Kanade, preko Evrope, Afrike, Sejšelskih ostrva, do Novog Zelanda i Australije, kao porodične dragocenosti u svojim domovima čuvaju simbole svog kulturnog i etničkog identiteta: različite etnografske predmete, od delova nošnje, nakita i opanaka, predmeta tekstilnog pokućstva, peškira, ćilima do gusala¹⁴. Najčešće, s obzirom da se ovi predmeti prenose sa generacije na generaciju, radi se o predmetima koji zavređuju pažnju stručnjaka. Ovu tezu potvrđuje nekoliko primera iz prakse Etnografskog muzeja u Beogradu: osamdesetih godina XX veka Muzej je dobio na poklon kolekciju građanske ženske orijentalne nošnje sa Kosova sa kraja XIX veka. Darodavac je porodica iseljena u Francuski grad Marsej posle Prvog svetskog rata. Radi se o predmetima izuzetne zanatske izrade i odlične očuvanosti. Drugi primer pokazuje da je Muzej došao do predmeta koji su bili neophodni za realizaciju nove stalne postavke, a nije ih posedovao u svojoj zbirci, kada je za potrebe nove stalne izložbene postavke od privatnog lica otkupio komplet muške nošnje iz Like. Devedesetih godina, muzeju su na otkup ponuđene *toke*, deo svečane muške dinarske nošnje, izuzetno dobre očuvanosti, izvar-aendan zanatski rad, primerak kakav Muzej ne poseduje u svojoj zbirci. Na žalost nije uvršten u muzejsku zbirku. Razlozi su loša finasijska situacija Muzeja, neefikasan načina otkupljivanja predmeta i u konkretnom slučaju previsoka cena koju je vlasnik tražio. Nedavno smo saznali da se vredna kolekcija predmeta tradicionalne materijalne kulture Srba nalazi u australijskom gradu Sidneju. Predmeti sakupljeni od iseljeničkih porodica, uskoro treba da se nađu u Muzeju srpske tradicionalne kulture, koji se osniva osobitim zalaganjem pravoslavnog sveštenika iz Sidneja. Ovom pozitivnom primeru čuvanja i zaštite predmeta tradicionalne kulture, nedostaje samo napomena da je pomoć stručnjaka neophodna. Izložba, kao ni muzej nije samo jednostavan skup predmeta. Osim sadržaja, neophodno je da ima cilj i jasnu, dobro osmišljenu poruku.

Nesporna je činjenica da predmeti koji se nalaze u stranim muzejima, bilo da se čuvaju u kolekcijama ili da su izloženi, s podacima ili bez njih, višestruko doprinose afirmaciji tradicionalne kulture kojoj pripadaju. Osim što inostranoj široj i stručnoj javnosti predstavljaju srpsku tradicionalnu kulturu, doprinose njenom upoznavanju, ali i shvatanju da je ona sastavni deo evropske kulturne baštine. Predmeti u stranim zbirkama smanjuju *bela mesta* na karti istraženih područja Evrope. Stoga ovi predmeti, utoliko pre, zavređuju stručnu obradu i kompletne podatke, čime se daje doprinos boljem i potpunijem razumevanju i shvatanju kako sopstvenog tako i kulturnog identiteta Balkana i Evrope. Mada značajno pogođene aktuelnom ekonomskom i političkom situacijom,

¹⁴ Miroslav Lukić-Krstanović, Srbi u Kanadi, život i simboli identiteta, SANU, Etnografski institut, Posebna izdanja, Knjiga 38, Beograd 1992.

institucije kulture sa balkanskih prostora, svojom vekovnom tradicijom i brojnim stručnjacima i ostvarenim rezultatima, garancija su da saradnja sa inostranim muzejima može uspešno da se realizuje.

Za protekle dve decenije, Etnografski muzej u Beogradu je imao uspešnu saradnju samo sa ruskim Etnografskim muzejom¹⁵ i nekoliko, nažalost, neuspelih pokušaja saradnje sa Muzejom čoveka u Parizu¹⁶ i Etnografskim muzejem u Berlinu. Da je saradnja višestruko važna, dokazuje primer ruskog Etnografskog muzeja iz Petrovgrada. Predmeti iz zbirke REM su stariji od predmeta iz zbirke Etnografskog muzeja u Beogradu jer je Sveslovenska izložba na indirektan način inicirala osnivanje Etnografskog muzeja u Beogradu koje se dogodilo skoro pola veka kasnije¹⁷. Saradnja je rezultirala novim saznanjima koja doprinose stvaranju potpunije odevne slike Vojvodine i Srbije u prvoj polovini XIX veka. Zbirke nošnji Etnografskog muzeja u Beogradu dokumentuju kulturu odevanja druge polovine XIX i XX veka; dopunom dosadašnjih saznanja i budući da je materijal pribavljen šezdesetih godina XIX veka, omogućeno je preciznije datiranje i pomeranje donje granice u datiranju nekih pojava (nošenje i izrada nekih vrsta obuće i nekih vrsta oglavlja udatih žena).

Prvi korak u rešavanju ovog problema bi bio evidentiranje predmeta (regionalno i institucionalno) i osnivanje dokumentacionog centra i arhiva etnografskih predmeta u inostranstvu pri Etnografskom muzeju u Beogradu¹⁸. Plan i vidove saradnje sa inostranim muzejima potrebno je zakonski regulisati u skladu sa ICOM-ovim etičkim kodeksom.

¹⁵ Kao rezultat veoma uspešne saradnje EM u Beogradu i REM je izložbe Srpski etnografski predmeti iz kolekcija Etnografskog muzeja u Petrovgradu, čije otvaranje je planirano za 6. decembar 2005.

¹⁶ Devedesetih godina XX veka, pre rata na prostoru ex YU, bili su počeli pregovori o međumuzejskoj saradnji.

¹⁷ Etnografski muzej u Beogradu je osnovan 1901. godine, a prva samostala izložba je otvorena 1904. godine.

¹⁸ Olakšavajuća okolnost u realizaciji ovog posla je mogućnost komuniciranja putem elektronskih medija.

Rezime

O etnografskim predmetima koji se čuvaju u muzejima van zemlje svog porekla

Jedna od značajnih tekovina civilizovanog sveta je da institucije kulture jedne države osim primarne zaštite sopstvene kulturne baštine, čuvaju i baštinu drugih. Brojni primeri iz prošlosti, ali i iz novije balkanske i svetske istorije, nažalost ovo demantuju. Na kulturnim poslenicima je da svojim delovanjem pokažu da je ovo jedini stav i da on nema alternativu. Muzej je po definiciji čuvar kulturnog nasleđa i baza za proučavanje lokalnih, regionalnih kulturnih pojava koje su samo jedna, ali uvek važna kockica u mozaiku.

Summary

About ethnographical subjects which keep in museums out of country of its origin

One of the important heritage of civillized world is that culture institutions of one country, beside their own own culture heritage, also keep the cultural heritage of others. Unfortunately, many examples deny it. That is on workers to show that this is the only posture, and that it has no alternative. By definition Museum is a keeper of cultural heritage and a base for research of local, regional and cultural appearances, which are one of the, but still important cube in the mosaic.